

**TEKNOLOGIYA DARSLARIDA KASB-HUNARGA OID
AYRIM TARIXIY ATAMALARDAN FOYDALANISH**

I.Karimov

Qo'qon DU professori, p.f.n.

Maqolada texnologiya darslarida o'quvchilarga Qo'qon shahri misolida kasb-hunarga oid ayrim atamalar haqida ma'lumot berish bo'yicha uslubiy tavsiyalar yoritilgan.

Ma'lumki, har bir kasb-hunarning o'ziga xos atamalari, nomlari mavjud. Mazkur atama va nomlar bilan bog'liq bo'lgan tarixiy ma'lumotlarni o'rganish shu kasb-hunarni paydo bo'lishi va rivojlanishi hamda jamiyatda tugan o'rni, ahamiyati haqida fikr yuritishga asos bo'la oladi. Xususan shahar mikrotoponimiyasida kasb-hunar bilan bog'liq atamalar – oykonimlar alohida qatlamni tashkil etadi. Masalan o'tmishda Qo'qonda ham hunarmandchilik keng miqyosda taraqqiy etgan. 1897-yili olingan aholi ro'yhati hujjatlarida bayon qilinishicha, shaharning 52% aholisi hunarmandlar hisoblangan. Shu vajdan ko'pgina mahalla, guzarlar kasb-korni ifodalovchi leksemalar bilan yuritilib kelingan. O'tmishda o'lkamizda, xususan Qo'qon shahrida metall qurollar, metall buyumlar ishlab chiqarish alohida o'rinni egallagan. Professor Sobirjon Ibrohimovning yozishicha, metallsozlik kasbining degrezlik, temirchilik, pichoqchilik, chilangarlik, taqachilik, qulfgarlik, anjomasozlik, ignasozlik, mixgarlik, misgarlik, mo'xrkanlik, zargarlik singari sohalari bo'lgan. Bu sohalarning yuzaga kelish tarixi juda qadimiy bo'lib, ular maxsus atama (termin)lar bilan ataladigan o'ziga xos xomashyolari, ishlab chiqarish qurollari, texnologiyalari bilan ajralib turgan.

Hunarmandlar metallardan yasaladigan ko'plab buyumlarni, ya'ni moddiy hayot vositalarini ishlab chiqarish uchun darkor bo'lgan ish qurollari;

kundalik hayotda ishlatiladigan buyumlar, ro'zg'or asbob-anjomlari; turar-joy qurish uchun zarur bo'lgan metall buyumlar; mudofaa qurollari; bezak ashyolarini ishlab chiqarganlar. Xalq hayotida alohida ahamiyat kasb etgan yuqorida qayd qilingan ayrim tarmoqlari shu sohalari bilan shug'ullanuvchi kishilar turadigan joy, maskanlarda toponimlar shaklida saqlanib qolgan. Quyida shular xususida to'xtalib o'tamiz.

Degrezlik – shaharning qadimiy mahallalaridan birining nomi. Ushbu turar-joyda yashovchi ko'pchilik aholining ota-bobolari o'tmishda qishloq xo'jaligi va ro'zg'or buyumlari tayyorlash, chunonchi, omoch tishi, ketmon, belkurak, obdasta yasash, shuningdek, qozon quyish ishi bilan shug'ullanib kelganlar. Ular tayyorlagan qozonlarning turlari ko'p bo'lib, doshqozon, kir qozon, holva qozon, to'y qozon, ikkiquloqli, uchquloqli, to'rquloqli qozon, chaksaki qozon nomlari bilan yuritilgan. Bu kasb og'ir qo'l mehnatini talab qilgan. Undagi mehnat dastlab ikki jarayonni: eritish va quyishni o'z ichiga olgan. Bu ishlar degrez (bosh usta – do'konda texnologik jarayonni boshqaruvchi; xomashyoni tayyorlovchi va tayyor mahsulotni sotuvchi), xalpa (yordamchi usta), damgar (cho'yanni eritish vaqtida damni bosib, unga havo haydab beruvchi ishchi), erituvchi (yon do'konga cho'yanni bosib, ko'mir o'tida uni eritish bilan shug'ullanuvchi kishi), quyuvchi (erigan cho'yanlarni maxsus qoliplarga ketma-ket quyuvchi usta) tomonidan bajarilgan.

Qo'qon shahrida degrezlarning bir necha avlodi yetishib chiqqan. Bu kasb nasldan-naslga o'tgan. Mahkamboy Boboyev, Shodixo'ja Tursunxo'jayev, Rasuljon Azimovlar, ayniqsa, mashhur bo'lganlar, qator shogirdlar yetishtirib chiqarganlar. Darhaqiqat, Degrezlik mahallasining shunday deb atalishi qayd qilingan kasb-hunar bilan bevosita bog'liqdir. Mazkur toponim forschatojikcha deg – qozon, rez – rextan (quymoq) fe'lining hozirgi zamon o'zagidan tarkib topgan bo'lib, aynan “qozon quyuvchi” ma'nosini bildiradi. Degrezlik toponimi Qo'qon xonligi tarixiga oid ayrim manbalarda degrez hamda

degrezon shakllarida uchraydi. Degrezon – degrezlar ma’nosidadir; nom oxiridagi *-on* qo’shimchasi ko’plik, jamlikni ifodalaydi.

Rixtagarlik – metalsozlikning eng qadimgi turlaridan biridir. Bu kasb misgarlik va degrezlik kasblari bilan tutash bo’lgan, keyinchalik ichki mehnat taqsimoti natijasida ulardan ajralib chiqqan. Rixtagarlar misgar tomonidan ishlangan qumg’on, oftoba, choydish kabilarning misgarlar ishlay olmaydigan qismlarini ishlab chiqarganlar. Mis qiyqimlari, pachoq qumg’on, eski samovar siniqlari kabilar rixtagarlarning xomashyosi hisoblangan. Rixtagarlar bularni eritib, ulardan qumg’ondasta, oftobadasta, choydishdasta, misjom qulog’i tayyorlaganlar. Mis idishlar chokini ulash, eski mis idishlarni yamash uchun maxsus qotishma – kavsharni hozirlab berganlar. Birinchi uzangi, suvluq, mis yoki birinchi zambarakni ham rixtagarlar qo’yganlar. Manbalarda ko’rsatilishicha, Qo’qonda XIX asr oxirlarida 6 ta rixtagarlik do’koni (korxonasi) bo’lgan. Bular shaharning g’arbiy-shimoliy qismida Rixtagarlik mahallasida joylashgan. Bu do’konlar Qo’qondan tashqari Farg’ona vodiysining boshqa shahar va tumanlaridagi misgarlarni ham quyma jez buyumlar bilan ta’minlab turgan. Rixtagarlik toponimi uch morfema: rixta+gar+lik dan tarkib topgan. Rixta – tojikcha rextan (quymoq) fe’lining o’zagi, -gar va -lik esa ot yasovchi qo’shimchadir. Rixtagarlik rixtagarlar (quyuvchilar) yashaydigan joy, makon ma’nosini ifoda qiladi.

Misgarlik – shaharning qadimiy mahallaridan biridir. Bu turar joyda mis idishlarni yasovchi ustalar yashaganlar. Ular, asosan, kishilarning maishiy ehtiyojlari uchun zarur bo’lgan qumg’om, choydish, oftoba, chilopchin, mistovoq, misko’za, misqozon, miskosa, satil kabi buyumlarni ishlab chiqarganlar. Misgarlikdagi mehnat dastlab ikkiga taqsimlangan: yasash va bezash. Misgarlik atamasi mis idishlarni yasash kasbi ma’nosida, naqqosh misgarlik termini esa mis idishlarni bezash kasbi ma’nolarida qo’llangan.

Naqqosh misgarlar mis idishlarni ikki: o’yma va so’qma usulda naqshlaganlar. Mis idishlarga o’yilgan va so’qilgan badiiy naqshlar

kompozitsiyasining ba'zan g'oyat murakkabligi va ko'rinishining go'zalligi bilan ajralib turgan. Shahrimizdagi Misgarlik mahallasida istiqomat qiluvchilarning ota-bobolari ham, qayd qilinganidek, mis idishlarini yasash hamda ularga naqsh o'yib bezash ishini amalga oshirganlar. Aholi yashash maskaniga berilgan ushbu nom ana shu kasb-hunarga nisbatandir.

Zargarlik – metallsozlikning qadimiy sohalaridan biridir. Bu kasb egalari tilla, kumush, qalay, mis kabi xomashyolardan turli xil bezak, zebu ziynat ashyolarini tayyorlash ishi bilan mashg'ul bo'lganlar. Zargarlar uzuk, bilaguzuk, sirg'a, chochpopuk, zebigardon, tillaqosh, zirak, zarkokil, tumor, tillazulf, bo'yintumor, qo'ltiqumor qashqarbaldoq, oybaldoq, farg'onacha baldoq, shoxonak kabi buyumlarni yasaganlar. Zargarlar ishlab chiqargan yuqoridagi kabi zeb-ziynat ashyolari barmoqqa, quloqqa, ko'krakka, bo'yinga, qo'ltiqqa, peshonaga, sochga taqish uchun mo'ljallangan holda tayyorlangan.

Taqachilik – ot, xachir va eshakning oyog'iga qoqiladigan taqani yasash bilan shug'ullanuvchi kishilarning kasb-kori asosida yuzaga kelgan joy nomidir. Taqalar temirdan yasalgan. Taqachilar taqa uchun uzunligi 1,5 metr, qalinligi 1,5 santimetr, kengligi 3 santimetrli temirni ishlatganlar. Bu temirning har biridan katta-kichik 6 ta taqa chiqqan. Bu kasb egalari taqani hayvonning qanday turi uchun yasashlariga ko'ra ot, eshak va xachir taqa nomi bilan uch guruhga bo'lganlar. Ot taqalarning bir necha turi bo'lib, ular yil mavsumiga ko'ra: yozlik taqa, qishlik taqa, muzlik taqa; otning holatiga ko'ra: yalla taqa, poshnali taqa, batarin taqa; chiqib kelishiga ko'ra o'zbek taqa, ruscha taqa, xitoy taqa deb nomlangan. Taqalarga qoqiladigan mix taqamix nomi bilan yuritilgan. Bular uch turli bo'lib, to'qqizinchi raqamli taqa katta otlarning tuyog'iga, yettinchi raqamli taqa oddiy otlarga, beshinchi raqamli taqa eshakka, oltinchi raqamli taqa xachir tuyog'iga qoqilgan. O'tmishda mana shu kasb-hunar nomi bilan atalgan taqachilik toponimi hozirda iste'moldan chiqib ketgan, tarix – xotiraga aylangan.

Metallsozlik sohalaridan yana biri kandakorlikdir. Shahrimizdagi **Kandakorlik** ko'chasi shu kasb-kor nomi bilan atalgan. Kandakorlar – misgar, rixtagar ustalar tomonidan tayyorlangan ro'zg'or buyumlari, qurollar va boshqa metall buyumlarni o'yma naqshlar bilan bezatib, osori-atiqaga aylantirganlar. Hozirda qo'qonlik kandakorlar yaratgan san'at asarlari muzeylarda, shaxsiy jamg'armalarda saqlanmoqda.

Shahardagi Ilg'or ko'chasi o'tmishda **Anjomasoz** deb atalgan. Bu yerda XVIII-XIX asrlarda anjomasoz ustalar istiqomat qilganlar. Anjomasozlar po'lat, temir, mis, jez, qalay kabi xomashyolardan ot abzallarining metall qismlarini, chunonchi, jungan, uzangi, quyushqon, to'qa, o'muldirik, halqa kabilarni yasaganlar. Anjomasoz atamasi ikki morfemadan tashkil topgan: anjomasoz bundagi anjoma leksemasi ot abzallariga o'rnatilgan mayda-chuyda metall qismlarining umumiy nomini bildirgan; -soz esa tojikcha soxtan – yasamoq, tuzmoq, qurmoq fe'lining hozirgi zamon o'zagidir. Qisqasi, anjomasoz - “anjoma buyumlarni tayyorlovchi, yasovchi” ma'nosidadir.

Chilangarlik ham metallsozlikka aloqador kasblardan hisoblangan. Chilangarlar sartaroshlik, etik, kavush, maxsido'zlik, ustki kiyimlar tikuvchilik va duradgorlik kasblariga kerak bo'ladigan ish asboblari – arra, ustara, belcha, bigiz, zanjir, qabza, qaychi, halqa, iskana, kachkort kabi buyumlarni yasaganlar. Bu kasb egalari yana o'tmas buyumlarni o'tkirlab berish bilan shug'ullanganlar. Chilangar ko'chasi tarixiy hujjatlarda “Chilangaron” tarzida qayd qilingan. Chilangaron – chilangarlar demakdir.

Xulosa qilib aytish mumkinki, qadimda Qo'qon shahri tarixiy mikrotoponimiyasi tizimida turli kasb-hunarlariga oid boshqa atamalar ham ko'plab uchraydi (masalan, baxmalbop va h.), xususan, metallsozlik kasbi bilan bog'liq bo'lgan toponimlar alohida o'rinni egallaydi. Bunday misollarni yurtimizning boshqa joylarida ham ko'plab uchratish mumkin.

Yuqorida bayon etilgan fiklarni umumlashtirib, shunday deyish mumkinki, tarixiy ma'lumotlar asosida o'quvchilarning ijodiy ishlarini tashkil

etish, ularda ijodkorlik qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirish bir qator pedagogik, psixologik va fiziologik omillarga bog'liq bo'lib, texnologiya darslarida ulardan oqilona va o'z o'rnida foydalanish orqali ko'zlangan maqsadga erishish mumkin. Texnologiya darslarida o'quvchilarining ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirish, bir so'z bilan aytganda, ijodkor o'quvchini tarbiyalash murakkab pedagogik jarayon mahsuli hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyot:

1. Karimov I. Uyg'unlashgan texnologiyalar vositasida o'quvchilarda ijodkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish omillarining metodik asoslari: Monografiya. – T.: LAVITA PRINT, 2025. – 144 b.
2. Muhammad Yahyoxon Ho'qandiy. Ho'qandi Latif hunarmandchiligi. – T.: G'.G'ulom nomidagi NMIU, 2021. – 432 b.